

Tiede, totuus, viisaus: Huomioita Ilkka Niiniluodon filosofiakäsityksestä

LEILA HAAPARANTA

Tutustuin Ilkka Niiniluodon ajatteluun ensimmäisen kerran lukioslaisena vuonna 1973, jolloin luin *Parnasso*-lehdestä Ilkan artikkelin ”Etsimisen ja löytämisen kielipelit”. En usko ymmärtäneeni tuolloin kirjoituksesta kovinkaan paljoa. Kuuluin ikäluokkaan, jolle opetettiin lukiossa filosofiaa korkeintaan pari koulutuntia. Sittenmin filosofia palasi kouluihin, mihin myös Ilkka oli osaltaan vaikuttamassa. Innostuttuani teoreettisen filosofian opinnoista Helsingin yliopistossa luin uudelleen ja tarkasti etsimisen ja löytämisen kielipelejä käsitelleen artikkelin, joka koski Jaakko Hintikan ajattelua. Huomasin myös, että artikkeli kertoi paljon Ilkan omasta filosofiasta. Tutustuin Ilkkaan paremmin jätettyäni pro gradu -työni tarkastettavaksi ja ryhtyessäni Suomen Filosofisen Yhdistyksen sihteeriksi vuonna 1978 Ilkan ollessa Yhdistyksen puheenjohtaja. Parin vuosikymmenen ajan opin tuntemaan Ilkan ajattelua monissa yhteyksissä, seminaareissa, konferensseissa, Helsingin yliopiston filosofien kahvitauoilla ja lounaspöydässä sekä kirjoittaessamme yhteistä oppikirjaa ja toimittaessamme yhdessä kokoomateoksia. Kun tässä artikkelissa tutkin Ilkan filosofiakäsitystä, nojaan ensi sijassa hänen kirjoituksiinsa. Se, mitä muistan kuulleen häneltä vuosien aikana, vaikuttanee siihen, kuinka hänen kirjoituksiaan luen. Olen kuitenkin yrittänyt katsoa niitä tuoreesta näkökulmasta ja tavoittaa joitakin pitkiä linjoja, joita en ole aiemmin kyennyt näkemään.

Johdanto: Ilkka Niiniluodon filosofiaa

Tämä kirjoitukseni on pieni tutkimus Ilkka Niiniluodon filosofiaakäsityksestä. Otsikon sanoihin ”tiede”, ”totuus” ja ”viisaus” kiteytyy Niiniluodon filosofian keskeisiä teemoja. Viime vuosisadan perinteistä Niiniluodon ajattelu edustaa analyyttistä filosofiaa. Yhtä tunnettua on myös, että Niiniluoto on koko uransa ajan ollut kiinnostunut tieteestä ja tieteellisestä maailmankatsomuksesta. Hänelle tiede on paras tapa muodostaa uskomuksia. Jo vuoden 1973 artikkelista näkyy kiinnostus totuuteen ja totuuden lähestymiseen.¹ Hänet tunnetaan myös loogikkona: hän on sekä käyttänyt että kehittänyt formaaleja menetelmiä ja myös puolustanut niiden käyttöä filosofiassa.² Analyyttisessä perinteessä paljon harrastettujen aiheiden, tieteen ja logiikan, ohella Niiniluoto on toistuvasti kirjoittanut älystä ja viisaudesta. Suomen tekoälyseuran vuonna 1995 järjestämän konferenssin avaussanoissa hän totesi seuraavasti:

Logiikka nähdään joskus esimerkkinä ahtaasta älykkyyden ymmärtämisestä ja painottamisesta. Itse kuitenkin yhdyn 100-vuotisjuhlaansa marraskuussa 1995 viettäneen Lvovin ja Varsovan koulukunnan tunnuslauseeseen: *ars logica bonos mores colit in cogitando et dicendo* (logiikka on ajattelun ja puheen moraalialue), jonka he suuntasivat ”korruptoitunutta intellektualismia” vastaan. Koneetkin voivat olla sääntöjä seuratessaan ulkokohtaisesti älykkäitä, mutta vasta ihmisessä äly ja moraalit voivat yhtyä viisaudeksi. (Niiniluoto 1995, 6.)

Jotkut ajattelijat, kuten Bertrand Russell, ovat muuttaneet filosofisia näkemyksiään uransa aikana moneen kertaan. Toiset taas ovat pitäneet kiinni perusideoistaan, joita he ovat korkeintaan muunnelleet ja kehittäneet tuotannossaan. Niiniluoto ei

¹ Ks. Niiniluoto (1973), 227 – 228.

² Hyvä esimerkki formaalien menetelmien käytöstä on Niiniluoto (1987). Niiniluoto puolustaa näitä menetelmiä jo vuoden 1973 artikkelissa (s. 219).

ole muuttanut radikaalisti filosofisia kantojaan; ei voi sanoa, että hänen ajattelussaan olisi "kausia" eikä hän ole missään vaiheessa kritisoinut ankarasti entistä itseään. Sanoisin, että hänen filosofiset perusnäkemyksensä ovat pysyneet melko muuttumattomina, mutta ne ovat kehittyneet ja täsmentyneet. Hänen filosofiansa "kypsää vaihetta" edustanee teos *Critical Scientific Realism* (1999). Tässä teoksessa hän esittää kuusi teesiä, joista näkyvät hänen ajattelunsa ydinkohdat (Niiniluoto 1999, 10). Hiukan tiivistäen teesit voidaan esittää seuraavasti:

- (R0) Ainakin osa todellisuudesta on ontologisesti riippumaton ihmismielestä.
- (R1) Totuus on kielen ja todellisuuden välinen semanttinen suhde.
- (R2) Totuuden ja epätotuuden käsitteet soveltuvat periaatteessa kaikkiin tieteellisen tutkimuksen kielellisiin tuotoksiin.
- (R3) Tieteen olemuksellinen päämäärä on totuus.
- (R4) Totuutta ei tavoita helposti, mutta sitä voi lähestyä.
- (R5) Tieteen käytännöllisen menestyksen selittää parhaiten se, että tiede on riittävän lähellä totuutta.

Näiden teesien hyväksyminen tai kieltäminen jakaa filosofisia oppeja eri ryhmiin. Niiniluoto erottaa ontologisen realismin subjektiivisesta idealismista, solipsismista ja fenomenalismista. Semanttisen realismin hän erottaa pragmatismista ja teoreettisen realismin deskriptiivisestä empirismistä ja instrumentalismista. Aksiologinen realismi erottuu aksiologisesta ja metodologisesta ei-realismista ja kriittinen realismi naiivista realismista ja skeptisismistä (*ibid.*, 10–13). Näiden "ismien" avulla hän auttaa lukijaansa orientoitumaan filosofisten oppien maastossa sekä tunnistamaan ja arvioimaan argumentteja, joiden varassa filosofiset kannat elävät.

Ilkka Niiniluoto on suomalaisen analyyttisen perinteen edustaja ja saanut luonnollisesti filosofisia vaikutteita Georg Henrik von Wrightiltä ja Jaakko Hintikalta. Hänen töissään näkyvät laaja lukeneisuus ja monet filosofiset lähteet, erityisesti

Aristoteleen, Immanuel Kantin, Friedrich Engelsin, Karl Marxin, Charles Peircen, Karl Popperin, Eino Kailan ja Wilfrid Sellarsin ajattelu. *Critical Scientific Realism* -teoksessaan hän rinnastaa kriittisen tieteellisen realismin tieteen tutkimusohjelmiin. Hän kirjoittaa seuraavasti:

In particular, critical scientific realism in the form in which it will be defended in this book is a wholesale 'research programme' within the philosophy of science, and its merits have to be evaluated by its contributions to all the problems of realism listed above. (Niiniluoto 1999, 4.)

Tutkimusohjelmana kriittisen tieteellisen realismin on määrä vastata realismin ongelmiin, jotka nousevat filosofian eri alueilta, kuten ontologiasta, semantiikasta, epistemologiasta ja etiikasta.

Kuinka tutkia filosofiakäsitystä?

Edellä olen hahmotellut Ilkka Niiniluodon filosofian pääpiirteitä. Artikkelini koskee kuitenkin hänen filosofiakäsitystään, ei hänen filosofiaansa. Kiinnostukseni kohteena on se, mitä on tapana sanoa metafilosofiaksi. Metafilosofisessa tutkimuksessa tarkastellaan ikään kuin toisen kertaluvun näkökulmasta ensimmäisen kertaluvun toimintaa eli varsinaista filosofianharjoitusta. Kaikki filosofit eivät kuitenkaan ole mieltyneet tähän tapaan ymmärtää sitä, mistä filosofiakäsitysten tutkimuksessa on kyse. Erityisesti tätä voi pitää harhaanjohtavana kuvauksena filosofin itsereflektiosta, jossa ajattelijä yrittää tunnistaa oman filosofiakäsityksensä. Filosofiakäsityksen tutkiminen ei usein olekaan askel itse filosofian ulkopuolelle, vaan se kulkee käsi kädessä filosofian harjoittamisen kanssa. Monet klassikot, esimerkiksi Kant ja Edmund Husserl, ovat tutkineet filosofian luonnetta harjoittamalla samalla filosofiaa. Kantin *Puhtaan järjen kritiikki* on sekä tieto-oppia että vastaamista kysymykseen "Kuinka filosofia tieteenä on mahdollinen?". Husserl tutki filosofian luonnetta erottamalla filosofisen asenteen luonnolli-

sesta asenteesta, mutta samalla hän tarkasteli tietoisuuden rakennetta, logiikan ja matematiikan perusteita sekä ruumiillisuutta. Metafilosofia voi olla osa itse filosofiaa, ja se voi olla filosofian ”ulkopuolista”, filosofiaan kohdistuvaa tutkimusta samaan tapaan kuin tieteenfilosofia on tieteenharjoituksen filosofista tutkimusta. Miten metafilosofia sitten ymmärretäänkin, käsitys siitä, mitä filosofia on, toimii filosofiaa harjoittavan, esimerkiksi analyttisessä perinteessä koulutetun ajattelijan, kätkeynä taustaoletuksena. Filosofin filosofiakäsityksen tutkiminen on julkilausuttujen ja julkilausumattomien sitoumusten tutkimusta; se on filosofin premissien ja päättelyketjujen kirjoittamista näkyviin.

Kysyn tässä kirjoituksessa, mitä Ilkka Niiniluoto sanoo filosofian luonteesta, menetelmistä, tehtävistä ja filosofian osa-alueiden suhteista. Samalla tutkin, kuinka hän harjoittaa filosofiaa ja millaiset filosofianharjoituksen muodot hän jättää sivuun. Kiinnitän erityisesti huomiota filosofian metodeihin, filosofian historian lähestymistapoihin, filosofian ja erityistieteiden suhteeseen, logiikan ja metafysiikan paikkaan filosofiassa ja filosofian koulukuntiin. Näiden huomioiden jälkeen kysyn, onko Niiniluodon filosofiakäsitys muuttunut. Lopuksi esitän, että Niiniluodolle, kuten monille ajattelijoille, filosofia on myös elämäntaitoa. Sanat ”tiede”, ”totuus” ja ”viisaus”, jotka luonnehtivat Niiniluodon filosofiaa, tavoittavat myös olennaisia piirteitä hänen filosofiakäsityksestään. Tärkeimpiä lähteitani ovat jo mainittu ”Etsimisen ja löytämisen kielipelit”, ”Tigerstedt, Kaila ja Lagerborg: Tieteenfilosofian varhaiskylvöä Suomessa” (1979), monografia *Is Science Progressive?* (1984), joka sisältää muiden muassa Niiniluodon vuonna 1981 suomeksi ilmestyneen virkaanastujaisesitelmän englanninnoksen, *Truthlikeness* (1987), ”From Possibility to Probability: British Discussions on Modality in the Nineteenth Century” (1988) ja jo mainittu *Critical Scientific Realism*. Olen ottanut huomioon myös useita 2000-

luvulla ilmestyneitä artikkeleita.³ Niiniluoto on luennoinut monista niistä teemoista, joista hän on valmistellut kirjaa. Hän on myös työstänyt kirjoja kirjoittamalla ensin artikkelin laajuisia tekstejä.

Ilkka Niiniluodon käsitys filosofian metodista

Useissa teksteissään Niiniluoto on korostanut, että filosofian metodiin kuuluu kolme vaihetta. Oppikirjaamme *Johdatus tieteelliseen ajatteluun* kirjoittaessamme olen itsekin hyväksynyt tämän luonnehdinnan, joka mielestäni kuvaa filosofianharjoitusta melko kattavasti olematta kuitenkaan tyhjä (Haaparanta ja Niiniluoto 2006, 26–27). Niiniluoto esittää metodin luonnehdinnan useissa yhteyksissä, esimerkiksi teoksessaan *Is Science Progressive?*. Hänen mukaansa filosofin ensimmäinen tehtävä on problematisoida, asettaa kysymys. Hän kirjoittaa:

Philosophical thinking does not start from problems but rather from the awakening of problems. ... With critical doubt as his weapon a philosopher tries to reveal some questionable or unclear assumptions involved with this area. (Niiniluoto 1984b, 12.)

Tässä tekstinkohdassa hän monien filosofien, esimerkiksi fenomenologien, tapaan korostaa ihmettelyn roolia filosofisen metodin käytössä.

Problematisoinnin jälkeen filosofi Niiniluodon mukaan eksplikoi. Tämä tarkoittaa, että hän esimerkiksi hahmottelee mahdollisia vastauksia, muotoilee itse kysymyksen uudelleen tai analysoi käytettyjä käsitteitä. Eksplikointi voi saada aikaan sen, että ongelma katoaa. Niiniluoto ei suinkaan ajattele Ludwig Wittgensteinin ns. myöhäisfilosofiaa seuraten, että filosofian

³ Näitä ovat olleet Niiniluoto ((2008), (2010a), (2010b), (2010c), (2012). Hyödyllinen luettelo Niiniluodon julkaisuista vuoteen 1999 saakka löytyy teoksesta Manninen ja Niiniluoto (2007), 249–274.

tehtävä olisi nimenomaan saada ongelmat katoamaan, että filosofia olisi siis jonkinlaista terapiaa. Hänelle filosofien esiin nostamat ongelmat ovat enimmäkseen aitoja kysymyksiä, jotka vaativat vastauksia. Vaihtoehtoisia vastauksia on kriittisesti arvioitava, mikä merkitsee siirtymistä argumentoinnin vaiheeseen. Argumentointi onkin näkyvä osa Niiniluodon tuotantoa. Niiniluoto on esimerkiksi tukenut ontologista realismia transsendentaaliargumentilla, vetoamalla inhimilliseen käytäntöön ja nojaamalla tieteeseen (Niiniluoto 1999, 36–41). Transsendentaaliargumenttia hän käyttää sanoessaan, että meistä riippumattoman maailman oletus on ”maailmankuvassa”, kuten Wittgensteininkin esittää *Über Gewissheit* -teoksessa (*ibid.*, 38). Koska olemme menestyksellisesti vuorovaikutuksessa maailman kanssa, Niiniluodon mukaan on syytä uskoa, että ontologinen realismi on oikea näkemys (*ibid.*, 40). Argumentoidessaan subjektiivista idealismia vastaan ja samalla ontologisen realismin puolesta hän vetoaa tieteeseen sanomalla, että eri tieteenalat antavat runsaasti evidenssiä sen puolesta, että maailmankaikkeus on ollut ennen ihmistä (*ibid.*, 40). Toisin kuin esimerkiksi John Searle, hän ei pidä transsendentaaliargumentteja ainoina mahdollisina ulkoisen realismin puolesta puhuvina argumentteina. Hän *ei* esitä, että käytäntöön tai tieteeseen vetoavat argumentit voitaisiin kääntää transsendentaaliargumenteiksi, joissa pidettäisiin ulkomaailman olemassaolon oletusta käytännöllisen toiminnan ja tieteen mielekkyyden välttämättöminä ehtoina. Niiniluodon filosofiassa ontologinen realismi näyttäytyy *teorian* kaltaisena ja sellaisena, joka tarjoaa parhaan *selityksen* toiminnan menestyksellisyydelle.

Niiniluoto on esittänyt useita relativismin vastaisia argumentteja. Vaikka hänen omalla filosofiallaan onkin yhteyksiä Peircen pragmatismiin – tai pragmatismiin –, uuspragmatisti Richard Rorty on ollut usein hänen kritiikkinsä kohteena⁴. Hel-

⁴ Ks. esim. Niiniluoto (1983), 44, Niiniluoto (1984b), 14–16, ja Niiniluoto (1999), 296–297.

singin yliopiston Filosofian laitoksella oli ennen tapana julkaista ns. minijuhlakirjoja erilaisten tapausten, yleensä syntymäpäivien, kunniaksi. Artikkelit olivat hiottuja, usein hauskoja, mutta hyvän tieteellisen tutkimuksen vaatimukset täyttäviä pieniä kirjoituksia. Esa Saarisen 30-vuotisjuhlakirjassa Niiniluoto kirjoittaa:

... radikaali relativismi ei tarjoa lähtökohtia millekään poliittiselle liikkeelle, joka pyrkii muuttamaan yhteiskuntaa ja *toteuttamaan* jotakin vaihtoehtoa vallitsevalle systeemille. Olipa kyseessä luonnonsuojelu, ydinvoiman vastustus, rauhantyö, feminismi tai jonkin vähemmistöryhmän etujen puolustaminen, vaihtoehtoliikkeen tulee kyetä esittämään jotakin positiivista kannattamansa elämäntavan tai arvojen *puolesta*. (Niiniluoto 1983, 49.)

Niiniluoto on myös esittänyt feministisen tieteenkriitikin kritiikkiä argumentoiden, että tieteen tutkima totuus ja järkevä tieteellinen argumentaation periaatteet ovat riippumattomia tutkijan sukupuolesta (Niiniluoto 1984a, 41–42). Vuoden 1999 teoksessaan hän on täsmentänyt feministisen tieteenfilosofian kritiikkiään ja pitää Sandra Hardingin ja eräiden muiden feministifilosofien ongelmana juuri sitä, että he ajautuvat relativismiin (Niiniluoto 1999, 242–251).

Niiniluodon filosofinen metodi ei ole yllättävä niille, jotka ovat saman ajattelutavan varhain opinnoissaan omaksuneet. Ulkopuolinen voisi tunnistaa kohtia, joissa on mahdollista ajatella toisin, perustellusti tai heikoin perustein. Niiniluoto *ei* sano, että filosofin tehtävä on kuvata ilmiöitä. Hän *ei myöskään* sano, että hyvässä filosofisessa tekstissä olisi avaamattomia käsitteitä, jotka saavat sisältönsä vasta laajemmasta kontekstista keskustelun edetessä. Hänen esittämänsä metodin mukaan argumentointi edellyttää, että keskustelun osapuolilla on yhteisymmärrys käsitteiden sisällöstä.

Ilkka Niiniluoto on kirjoittanut laajasti tieteen ja tieteenfilosofian sekä logiikan historiasta. Hän on tutkinut monien filosofien ajattelua, esimerkiksi suomalaisen filosofian perinnettä, suomalaisen tieteenfilosofisen keskustelun varhaisvaiheita ja

Eino Kailan ajattelua. Filosofian historiaa tutkitaan monella tavalla, ja eri tavat asettuvat vaihtelevasti varsinaisen historian-tutkimuksen ja systemaattisen filosofianharjoituksen välimaastoon. Aate- ja oppihistoriallinen tutkimus on menetelmältään lähellä historiantutkimusta. Aatteista ja opeista kiinnostunut on myös kiinnostunut yhteiskunta- ja kulttuurihistoriasta ja suurista linjoista eikä niinkään askartele tekstien yksityiskohtien parissa. Tutkimuksen pohjana olevan tekstiaineiston pitää olla melko laaja; yksittäiset argumentit, jotka liittyisivät filosofiseen nykykeskusteluun, eivät saa osakseen suurta huomiota. Filosofian historia eroaa aate- ja oppihistoriasta siinä, että painopiste siirtyy historiallisesta kontekstista tekstien sisään. Myös filosofian historiassa voi historiallisen kontekstin rekonstruktio olla tärkeässä asemassa ja antaa pohjaa tekstien filosofiselle rekonstruktioille, esimerkiksi väitteille, jotka koskevat tekstin ”sanomaa” tai pääideaa, jonka vuoksi klassikko on kirjoituksensa laatinut. Filosofin argumentaation rekonstruktioita sanotaan usein rationaaliseksi rekonstruktioiksi.⁵ Suomalaisista filosofeista Jaakko Hintikka on filosofianhistoriallisissa tutkimuksissaan usein ”keskustellut” klassikkojen kanssa, ikään kuin he olisivat aikalaisiamme, ja siten valaissut toisaalta omia filosofisia ideoitaan ja toisaalta klassikkojen näkemyksiä. Filosofian historiaa voidaan myös käyttää ideoiden varastona, innoittajana, jonka avulla löytyy uusia ideoita; tutkija ei tällöin pyri välttämättä osoittamaan, että klassikolla on sama idea kuin hänellä tai että klassikko ennakoi hänen ideaansa, vaan hän ainoastaan käyttää klassikkojen tekstejä osana systemaattista tutkimustaan. Nykyistä naturalistista filosofiaa lähellä taas on ”filosofiatieteen” tutkimus, jota voisi kutsua myös filosofian sosiologiaksi ja joka on osa tieteen tutkimusta.⁶

Ilkka Niiniluodon filosofianhistorialliset työt ovat sikäli lähellä aate- ja oppihistoriaa ja historiantutkimusta, että hänen

⁵ Ks. esim. Skinner (1984).

⁶ Yhtenä esimerkkinä tästä lähestymistavasta on Kusch (1995).

tutkimuksensa nojaavat laajoihin aineistoihin ja hän on perehtynyt kunkin tekstin ympäristöön ja aikakauteen. Filosofisten näkemysten ja argumenttien rekonstruktioilla on kuitenkin tärkeä paikka hänen töissään, ja erityisiä kiinnostuksen kohteita ovat sellaiset aiheet, joilla on yhtymäkohtia nykytutkimukseen varsinkin logiikan ja tieteenfilosofian alalla. Niiniluodon filosofianhistorialliset työt ovat tieteellistä tutkimusta aineistojen parissa; hänen suhteensa filosofian perinteeseen ei ole hermeneuttinen siten, kuin esimerkiksi Hans-Georg Gadamer esittää. Vaikka gadamerilaiset metaforat eivät ole Niiniluodon käytössä, hänen voi jossain mielessä sanoa ”kuuntelevan perinteen sanomaa”: filosofia on Niiniluodolle kiinnittynyt vankasti pitkään perinteeseensä.

Onko Ilkka Niiniluoto naturalisti vai antinaturalisti?

Sanoilla ”naturalismi” ja ”antinaturalismi” on monia merkityksiä. Niitä, samoin kuin sanoja ”psykologismi” ja ”antipsykologismi”, käytettiin jo 1800-luvun ja 1900-luvun alun filosofian ja erityistieteiden suhteita koskevassa keskustelussa. Erityisesti ne olivat käytössä, kun tarkasteltiin matematiikan ja logiikan filosofisia perusteita.

Epistemologista naturalismia tai naturalistista epistemologiaa voi luonnehtia opiksi, jonka mukaan kaikki epistemologiset kysymykset ovat viime kädessä psykologisia, sosiologisia tai muita erityistieteellisiä kysymyksiä. Tämä naturalismin muoto poikkeaa ontologisesta ja metafilosofisesta naturalismista. Ontologisen naturalismin mukaan kaikki se, mikä on olemassa, on luontoa. Jos kysytään, mikä on luontoa, ontologinen naturalisti voi vastata esimerkiksi, että kaikki se on luontoa, mitä luonnontieteet tutkivat. Fysikalistiksi voidaan kutsua sitä, joka sanoo fysiikan kertovan, mitä on olemassa. Näin fysikalisti rajaa olevan siihen, mikä fysiikan menetelmien on mahdollista tavoittaa. Philip Kitcher kirjoittaa artikkelissaan ”The Naturalists Return”, että Quinen jälkeen analyttisessä perinteessä tapahtui radikaali muutos: filosofia palasi siihen, minkä Gottlob

Frege ja Ludwig Wittgenstein olivat hylänneet, nimittäin naturalistiseen näkemykseen, jonka mukaan empiiriset tieteet ovat relevantteja filosofisten väitteiden kannalta ja jonka mukaan filosofian pitää ottaa empiirisen tutkimuksen tulokset huomioon (Kitcher 1992, 74–76). Robert Koonsin mukaan metafilosofinen naturalismi on näkemys, jonka mukaan filosofian ja luonnontieteiden metodien välillä on jatkuvuus ja filosofiset teoriat ovat pelkästään tieteellisten teorioiden laji (Koons 2000, 62). Metafilosofisena oppina naturalismia voi myös kuvata näkemykseksi, jonka mukaan filosofista tietoa ja filosofisia argumentaatioketjuja ei ole mahdollista erottaa empiirisestä tiedosta ja niistä argumentaatioketjuista, joita erityistieteilijät esittävät.⁷ Naturalisti on filosofi, joka ajattelee, että filosofin on luvallista tai hänellä on jopa velvollisuus viitata empiirisiin uskomuksiin, varsinkin tieteellisen tutkimuksen tuottamiin uskomuksiin, filosofisessa keskustelussa. Puhdas filosofi taas ei salli tuollaisten uskomusten esiintyvän argumentaatioissa; hän kieltää sen, mitä naturalisti pitää filosofisessa keskustelussa luvallisena tai pakollisena. Näiden filosofianharjoituksen perustaa koskevien ongelmien taustalla on luonnollisesti se modernin tieteellisen ajattelun mukainen vaatimus, että filosofisen tutkimuksen täytyy olla luotettavaa, mutta luotettavuuden tae voidaan ymmärtää monella tavalla. Se, joka puhuu puhtaan filosofian puolesta, saattaa väittää, että empiirisiin uskomuksiin nojautuessaan filosofi luottaa tutkimukseen, jota hän ammattifilosofina ei ole tehnyt eikä edes kykene arvioimaan. Tämä tarkoittaa paradoksaalisesti, että filosofi, joka luottaa tieteelliseen tutkimukseen, ei ole tieteen varmallalla polulla. Naturalismi saattaa myös näyttäytyä uhkana koko filosofialle, jos siitä seuraa, että erityistieteilijät voivat hyvin pitää huolta tehtävistä, jotka ovat aiemmin kuuluneet filosofeille.

Ilkka Niiniluoto hakee filosofiassaan tasapainoa naturalismin ja antinaturalismin välille. Teoksessaan *Critical Scientific*

⁷ Ks. Haaparanta (1999) ja (2006).

Realism hän esittää muutamia naturalismin vastaisia argumentteja (Niiniluoto 1999, 15–18). Yksi näistä on transsendentaaliargumentti, jonka mukaan totuuden, oikeutuksen ja tiedon käsitteiden täsmentäminen on filosofin tehtävä; erityistieteilijä ei voi selvittää, mitä nämä käsitteet merkitsevät, koska hän jo käyttää niitä. Toinen Niiniluodon argumentti koskee normatiivisuutta: se, kuinka pitää ajatella, ei selviä tutkimalla, kuinka ihmiset tosiasiasa ajattelevat. Näistä argumenteistaan huolimatta Niiniluoto korostaa erityistieteiden merkitystä filosofianharjoitukselle. Hän kirjoittaa, ettei hän ole puolustamassa paluuta foundationalistiseen ”ensimmäiseen filosofiaan”, jota Quine on kritisoinut (*ibid.*, 17).

Käsitys logiikan ja metafysiikan paikasta filosofiassa

Artikkelissaan ”Überwindung der Metaphysik durch logische Analyse der Sprache” (1931) Rudolf Carnap yritti Martin Heideggerin lauseita esimerkkeinä käyttäen osoittaa metafysiikan mielettömyyden. Teoksensa *Was ist Metaphysik?* (1929) myöhemmän painoksen jälkisanoina Heidegger puolustautui kriittikkoaan vastaan. Carnapin mukaan uuden logiikan avulla voidaan osoittaa, että metafysiikan lauseet ovat mielettömiä, kun taas Heideggerin mukaan logiikan alkuperä on Daseinin olemisessä ja metafysiikka, tai paremminkin hänen oma fundamentaaliontologiansa, on logiikkaa perustavampaa (Heidegger 1992, 37–41). Samoin kuin naturalismi, myös metafysiikka on palannut analyttiseen perinteeseen 1900-luvun lopulla, tosin aiemmasta metafysiikasta poikkeavana analyttisena metafysiikkana, jossa näkyy ns. kielellisen käänteiden vaikutus. Myös mannermaisessa filosofiassa voi nähdä metafysiikan paluun, sillä olemisen ensisijaisuuden puolustuksesta huolimatta Heideggerin ja muun mannermaisien filosofian suhde perinteiseen metafysiikkaan ei ollut suinkaan kriittikön. Analyttisessä perinteessä on kuitenkin korostettu logiikan asemaa filosofiassa sekä tutkimuskohteena että menetelmänä. Artikkelissaan ”Die alte und die neue Logik” Carnap kirjoittaa, että logiikka ei ole

enää vain yksi filosofinen oppiala vaan voimme sanoa suoraan sen olevan filosofoinnin metodi (Carnap 1930, 12). Mannermaisessa filosofiassa on tutkittu logiikan perustaa tai alkuperää, muttei korostettu sen merkitystä filosofian metodina.

Ilkka Niiniluoto näyttää tässä kysymyksessä edustavan vahvasti analyyttistä perinnettä. Hänelle logiikka on hyvä filosofisen tutkimuksen apuväline. Hän kuitenkin toteaa jo vuonna 1973, että on virheellistä ajatella formaalis-loogisten apuvälineiden käytön filosofiassa merkitsevän välttämättä ”sitoutumista johonkin filosofiseen koulukuntaan, kuten empirismiin, positivismiin tai loogiseen atomismiin” (Niiniluoto 1973, 219). Niiniluoto ei korosta, että formaalis-loogisilla apuvälineillä olisi metafysisiä sitoumuksia. Myöskään Carnap ei ajatellut, että niillä oli metafysiikkansa. Heidegger-kritiikin kirjoittamisen aikoihin filosofia ei ollut hänelle teoria vaan toimintaa, uuden välineen avulla suoritettavaa analyysia.

Ilkka Niiniluodon filosofia on kuitenkin kaukana Carnapin 1930-luvun alun näkemyksistä. Realismin ongelma filosofian perusongelmana oli esillä jo vuoden 1973 kirjoituksessa. Ehkä voi arvella, että tässä näkyy ajan marxilaisen filosofian vaikutus ja se, että huolimatta loogikon koulutuksestaan Niiniluoto arvosti filosofian perinnettä, josta on vaikea eliminoida metafysiikkaa. Marxilaisessa filosofiassa tosin itse sanalla ”metafysiikka” oli huono kaiku, jos sillä viitattiin vanhaan, ei-dialektiseen metafysiikkaan, joka piti kategorioita muuttumattomina olevan jäsentämisen tapoina. Jos tarkoitamme metafysiikalla todellisuuden perimmäisen luonteen tutkimusta, silloin Niiniluodon filosofia, samoin kuin marxilainenkin perinne, pitää metafysisiä kysymyksiä mielekkäinä filosofisina kysymyksinä.

”Ismi”, koulukunnat ja filosofiakäsityksen muutokset

Ilkka Niiniluoto piirtää tutkimuksissaan ”ismien” karttoja, joiden avulla hän orientoituu filosofian monenkirjavassa kentässä ja jotka auttavat lukijaa hahmottamaan vastausvaihtoehtoja, niitä, joista vahvin kanta pitäisi valita. Filosofisissa tieteellisissä

lehdissä näkee nykyään runsaasti erilaisia kilpailevia ismejä, jotka eivät enää selvennä filosofian kenttää, vaan jotka ovat erilaisten spesifien, usein hyvin lyhytikäisten kantojen nimilappuja. Niiniluoto on tässäkin suhteessa tasapainoinen ja kohutuullinen. Hänen tapansa hahmottaa filosofisten näkemysten kirjoa lienee saanut vaikutteita samoista lähteistä kuin hänen metafysiikan hyväksyntänsä, toisin sanoen hyvinkin perinteisistä tavoista erotella filosofisia suuntia, kuten realismin ja idealismia päätyypit. Voi arvella, että tässä näkyy myös hänen luonnontutkijan asenteensa, josta käsin filosofiset kannat näyttäytyvät sukuina ja niiden lajeina.

Niiniluodon suhde filosofian koulukuntiin on maltillinen ja pysynyt samana useiden vuosikymmenien ajan. Vuonna 1973 hän toteaa, että Kant ei ole vain analyttisen filosofian vastustaja ja että Suomessa on valitettavan yleinen tapa ”leimata filosofeja epämääräisesti karakterisoitujen koulukuntien mukaan” (Niiniluoto 1973, 220). Seuraavalla vuosikymmenellä hän toteaa, että filosofista toimintaa voidaan arvioida julkisilla ja objektiivisilla kriteereillä yli – usein keinotekoisien – koulukuntarajojen (Niiniluoto 1984b, 15).

Niiniluoto näkee filosofialla olevan oma tehtävänsä ja filosofeilla oma asiantuntemuksensa, jonka vuoksi erityistieteet eivät voi filosofian tehtäviä hoitaa. Tästä huolimatta hän pitää filosofiaa ja tiedettä läheisinä. Filosofia on tieteiden äiti ja yliopistoinstituutio on filosofianharjoituksen oikea paikka. Tämä ei ole yllättävä kanta, mutta huomion arvoista lienee, että Niiniluodolle filosofia kytkeytyy nimenomaan tieteeseen, hän ei korosta sen yhteyttä arkiajatteluun.

Vaikka Niiniluodon filosofiakäsitys on pysynyt pääpiirteissään samana, joitakin pieniä muutoksia voi kuitenkin havaita. Jo vuonna 1973 näkyy kiinnostus ontologisen ja epistemologisen realismin kysymyksiin, tuolloin viittauksilla Kantiin ja Engelsiin. Vuonna 1984 Niiniluoto kirjoittaa:

By making such implicit conceptions of science explicit, philosophers may improve the self-understanding of the scientists. (Niiniluoto 1984b, 1.)

Filosofian tehtävää tieteen apulaisena korostettiin erityisesti loogisessa empirismissä. Luennoissaan vuosina 1933–1934 Moritz Schlick esimerkiksi totesi, että filosofinen metodi ei tuo tieteen propositioiden rinnalle tosien propositioiden järjestelmää; filosofia ei ole hänen mukaansa tosien propositioiden systeemi, vaan se on taitoa tai toimintaa, joka johtaa selkeyteen (Schlick 1986, 73). Schlickille filosofinen tieto on oivallusta tai ymmärrystä, ei propositionaalista tietoa. Wienin piirin ohjelmanjulistuksessa vuonna 1929 korostetaan samoin, että filosofian tehtävä ei ole esittää erityisiä filosofisia väitteitä, vaan käyttää loogisen analyysin metodia ongelmien ja väitteiden selventämiseen (Neurath and Cohen 1973, 306).

Filosofian tehtävä tieteen selventäjänä ei ole outo muissaakaan filosofisissa koulukunnissa, joten tällä perusteella ei voi tehdä erityisiä johtopäätöksiä Ilkka Niiniluodon filosofiakäsityksestä. Niiniluoto kuitenkin toteaa painokkaasti:

Philosophy is an activity which is based upon critical thinking and argumentation. It does not consist of final 'knowledge' but rather of continuous strive for the clarification, organization, and re-evaluation of concepts and thoughts. (Niiniluoto 1984b, s. 15.)

Tämä teksti on alun perin suunnattu akateemiselle kuulijakunnalle, joka on kiinnostunut siitä, kuinka uusi professori näkee filosofian tehtävän tutkijayhteisössä. Tehtävää epäilemättä on, ja se on paikallaan ilmaista virkaan astuessaan. Filosofialla on ihanteita, kuten selkeys, täsmällisyys, systemaattisuus, syvyys ja objektiivisuus, joita Niiniluoto haluaa korostaa.

Kuten yllä todettiin, vuonna 1999 Niiniluoto esittelee kriittisen tieteellisen realismin tutkimusohjelman kaltaisena ja tulee samalla vahvistaneeksi filosofian roolia ja painottaneeksi filosofian tieteenkaltaisuutta verrattuna 1980-luvun alkupuolella sanottuun. Filosofian tehtävä ei näytä enää olevan ensi sijassa käsitteiden ja ajatusten selventäminen, organisointi ja uudelleenarviointi. Kriittinen tieteellinen realismi koostuu sisällöllisistä teeseistä, se on teoria tai niiden joukko, jolla voi Niiniluodon

näkemyksen mukaan olla selitysvoimaa kuten tieteellisillä teorioilla.

Filosofia viisautena

Artikkelissaan "The Future of Philosophy" (1931) Schlick kysyi, onko filosofia tiedettä (Schlick 1938, 124). Hän vastasi, että vaikka filosofien toiminta näyttää tieteenharjoitukselta, se ei kuitenkaan ole samanlaista. Schlick piti esikuvanaan Sokratesta. Hänen mukaansa Sokrates ei päätenyt totuuksiin vaan pyrki selventämään kysymyksiä ja sanojen merkityksiä. Schlick totesi, että Sokrateen tavoin hänkin painottaa metodin tärkeyttä (*ibid.*, 125–126). Hän ajatteli, että jos jokin filosofian osa-alueena pidetty ala alkaa näyttää tieteeltä, se lakkaa olemasta filosofiaa. Artikkelissaan "The Future of Philosophy" hän viittasi myös Schopenhaueriin, jonka mukaan opettaa voi vain filosofian historiaa ja logiikkaa, mutta ei filosofiaa. Hän korosti, että koska filosofia on Schopenhauerille elämäntaitoa ja -viisautta, sitä ei voi opettaa ainakaan siten kuin akateemista oppiainetta (*ibid.*, 133). Schlick hyväksyi nämä ajatukset.

Niiniluoto ei olisi ehkä täysin samaa mieltä Schopenhauerin tai Schlickin kanssa, jos kyse on filosofian koko sisällöstä tai sen opettamisen mahdollisuuksista. Vaikka hän kutsuu kriittistä tieteellistä realismia tutkimusohjelmaksi ja siten korostaa filosofian tieteenkaltaisuutta, hän ei varmastikaan tarkoita, että tieteenkaltaisuus lakkauttaisi filosofian. Elämäntaito ja -viisaus ovat kuitenkin tärkeässä asemassa hänenkin filosofiakäsityksessään. Hän toteaa viitaten Russellin ajatuksiin, että tiede ei takaa inhimillisen viisauden kasvua ja että viisaus on oikea käsitys elämän päämääristä (Niiniluoto 1984b, 7). Aiemmin lainatussa tekstissä hän sanoo älyn ja moraalien yhdistyvän viisauudessa. Hän on myös kirjoittanut teoksen hyvän elämän filosofiasta (Niiniluoto 2015). Ilkka Niiniluoto on monessa mielessä klassinen ajattelija, jolle filosofia on sekä teoreettisen että käytännöllisen järjen tutkimusta – aidon aristoteelisessa hengessä.

Tampereen yliopisto

Kirjallisuus

Ilkka Niiniluodon julkaisuja

- (1973), "Etsimisen ja löytämisen kielipelit", *Parnasso* 23, 219–228.
- (1979), "Tigerstedt, Kaila ja Lagerborg: Tieteenfilosofian varhaiskylvöä Suomessa", teoksessa Simo Knuuttila, Juha Manninen ja Ilkka Niiniluoto (toim.), *Aate ja maailmankuva. Tutkielmia Suomen filosofian historian alalta*. Porvoo/Helsinki: WSOY, 370–409.
- (1983), "Onko filosofisen relativismin sinfonia terästä?", teoksessa Lilli Alanen, Leila Haaparanta ja Terhi Lumme (toim.), *Huippuluokan tutkielmia Esa Saarisen 30-vuotispäivän kunniaksi*. Helsingin yliopiston Filosofian laitoksen julkaisuja 2, 44–52.
- (1984a), "Totuuden rakastaminen", teoksessa Esa Saarinen, Lilli Alanen ja Ilkka Niiniluoto (toim.), *Rakkauden filosofia*. Porvoo/Helsinki: WSOY, 29–46.
- (1984b), *Is Science Progressive?*, Dordrecht: Reidel.
- (1987), *Truthlikeness*, Dordrecht: Reidel.
- (1988), "From Possibility to Probability: British Discussions on Modality in the Nineteenth Century", teoksessa Simo Knuuttila (ed.), *Modern Modalities: Studies of the History of Modal Theories from Medieval Nominalism to Logical Positivism*. Dordrecht: Kluwer, 275–309.
- (1993), "Avaussanat", teoksessa Leila Haaparanta, Eero Hyvönen, Jouko Seppänen ja Jussi Silvonen (toim.), *Älyn ulottuvuudet ja oppihistoria: Matka logiikan, psykologian ja tekoälyn juurille*. Suomen Tekoälyseuran julkaisuja, symposiosarja 13, 6.
- (1999), *Critical Scientific Realism*. Oxford: Oxford University Press.
- (2008), "Arvot ja tosiasiat: samaa vai eri paria?", teoksessa Erkki Kilpinen, Osmo Kivinen ja Sami Pihlström (toim.), *Pragmatismi filosofiassa ja yhteiskuntatieteissä*. Helsinki: Gaudeamus, 61–87.
- (2010a), "Ateismi", teoksessa Timo Helenius, Timo Koistinen ja Sami Pihlström (toim.), *Uskonnonfilosofia*. Helsinki: WSOY, 122–148.
- (2010b), "Tarvitaanko vielä luonnonfilosofiaa?", teoksessa Henrik Rydenfelt ja Heikki A. Kovalainen (toim.), *Mitä on filosofia?* Helsinki: Gaudeamus, 137–147.
- (2010c), "Kaila's Critique of Vitalism", teoksessa Juha Manninen and Friedrich Stadler (eds.), *The Vienna Circle in the Nordic Countries. Networks and Transformations of Logical Empiricism*. Vienna Circle Institute Yearbook 14. Dordrecht: Springer, 125–134.

- (2012), "Eino Kaila's Critique of Metaphysics", teoksessa Ilkka Niiniluoto and Sami Pihlström (eds.), *Reappraisals of Eino Kaila's Philosophy*. Acta Philosophica Fennica 89, 79–89.
- (2015) *Hyvän elämän filosofiaa*. Helsinki: SKS.
- Haaparanta, Leila ja Niiniluoto Ilkka (2016), *Johdatus tieteelliseen ajatteluun*, Helsinki: Gaudeamus. (Uudistettu laitos vuonna 1986 Helsingin yliopiston julkaisusarjassa ilmestyneestä teoksesta.)

Muu kirjallisuus

- Carnap, Rudolf (1930), "Die alte und die neue Logik". *Erkenntnis* 1, 12–26.
- Carnap, Rudolf (1931), "Überwindung der Metaphysik durch logische Analyse der Sprache". *Erkenntnis* 2, 219–241.
- Haaparanta, Leila (1999), "On the Possibility of Naturalistic and of Pure Epistemology". *Synthese* 118, 31–47.
- Haaparanta, Leila (2006), "Husserl's argument against naturalism and his own foundation of pure philosophy". Teoksessa Benedikt Löwe, Volker Peckhaus and Thoralf Räscher (eds.), *Foundations of the Formal Sciences: The History of the Concept of the Formal Sciences. Studies in Logic 3*. London: College Publications, 69–79.
- Heidegger, Martin (1992), *Was ist Metaphysik?* Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann. (Ilm. alun perin 1929.)
- Kitcher, Philip (1992), "The Naturalists Return", *The Philosophical Review* 101, 53–114.
- Koons, Robert C. (2000), "The incompatibility of naturalism and scientific realism", teoksessa William Lane Craig and James Porter Moreland (eds.), *Naturalism: a critical analysis*. London: Routledge, 49–63.
- Kusch, Martin (1995), *Psychologism: A Case Study in the Sociology of Philosophical Knowledge*. London: Routledge.
- Manninen, Juha and Niiniluoto, Ilkka (eds.) (2007). *The Philosophical Century in Finland: A Bibliographical Guide*. Acta Philosophica Fennica 82.
- Rorty, Richard (1984), "The historiography of philosophy: four genres". Teoksessa Richard Rorty, J.B. Schneewind and Quentin Skinner (eds.), *Philosophy in History: Essays on the historiography of philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press, 49–75.
- Schlick, Moritz (1938), *Gesammelte Aufsätze 1926 – 1936*. Wien: Gerold & Co.

- Schlick, Moritz (1986), *Die Probleme der Philosophie in ihrem Zusammenhang. Vorlesung aus dem Wintersemester 1933/34*. Toim. H. Mulder & A.J. Kox & R. Hegselmann. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Der Wiener Kreis (1973), "The Vienna Circle of the Scientific Conception of the World". Teoksessa Martha Neurath and Robert S. Cohen (eds.), *Otto Neurath: Empiricism and Sociology*. Dordrecht/Boston: Reidel, 301-318.